

*Яковлева В. А., кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри методики навчання
та управління навчальними закладами
НУБіП України (м. Київ)*

КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ

У статті визначені та експериментально перевірені критерії і рівні сформованості пізнавальної самостійності старшокласників у процесі вивчення соціально-економічної географії світу.

В статье определены и экспериментально проверены критерии и уровни сформированности познавательной самостоятельности старшеклассников в процессе изучения социально-экономической географии мира.

The article identified and experimentally verified criteria and levels of cognitive independence sformovannosti seniors in the process of socio-economic geography of the world.

Постановка проблеми. Розглянуті нами теоретико-методичні положення щодо формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу передбачають експериментальну перевірку отриманих нами шляхом теоретичного узагальнення та вивчення практичного досвіду положень щодо моделі та методів. З цією метою нами було організовано і проведено педагогічний експеримент.

Формулювання цілей. Програма педагогічного експерименту з дослідження шляхів і методів формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії складалася з таких компонентів:

- 1). Визначення об'єкта і предмета дослідження.
- 2). З'ясування мети і завдань дослідження.
- 3). Висунення робочої гіпотези.
- 4). Визначення тривалості, місця проведення експерименту, його обсягу.
- 5). Вибір експериментальних і контрольних класів.
- 6). Аналіз і розробка необхідних матеріалів для забезпечення проведення експерименту.
- 7). Вибір критеріїв оцінки рівня пізнавальної самостійності старшокласників і методів обробки результатів.
- 8). Розробка методики спостереження за ходом експерименту.
- 9). Аналіз результатів, інтерпретація експерименту, обґрунтування методичних рекомендацій та загальні висновки [3].

Відповідно представленому плану розкриємо програму нашого педагогічного експерименту.

Об'єктом дослідження виступає процес вивчення соціально-економічної географії

світу у школі, предметом – модель формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу в школі. Метою педагогічного експерименту є перевірка ефективності моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу у старшій школі; завдання полягають у: дослідженні рівня сформованості пізнавальної самостійності учнів загальноосвітніх шкіл, виявленні кореляції рівня пізнавальної самостійності учнів з рівнем їх навчальної мотивації, перевірці ефективності авторської методики вивчення соціально-економічної географії світу. Педагогічний експеримент відбувався у три етапи, кожний з яких був спрямований на реалізацію поставлених завдань. Загалом, педагогічний експеримент являє собою наукове дослідження процесу навчання соціально-економічної географії світу з метою перевірки правильності наукової гіпотези. Гіпотеза нашого дослідження полягає у тому, що рівень пізнавальної самостійності учнів тісно корелює з рівнем їх навчальної мотивації і може бути підвищений шляхом уведення моделі пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу. Суттєвою ознакою педагогічного експерименту, яка відрізняє його від спостереження, є активне втручання у ситуацію дослідника (у нашому випадку – впровадження моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі навчання соціально-економічної географії світу), який здійснює маніпулювання однією або кількома змінними (умовами) і реєструє супутні зміни у поведінці об'єкта, що вивчається (у нашому дослідженні – зміна рівня сформованості пізнавальної самостійності старшокласників). Змінними факторами у нашому педагогічному

експерименті ми вважаємо спеціальним чином організовані методи і форми вивчення соціально-економічної географії світу, відображені у моделі формування пізнавальної самостійності учнів у процесі навчання соціально-економічної географії світу; очікувані зміни у поведінці досліджуваного об'єкта (учнів експериментальних класів) – це зростання рівнів сформованості пізнавальної самостійності і навчальної мотивації.

Метою статті є визначення рівня сформованості пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу необхідно створити систему критеріїв та показників, які дозволять поділити учнів на три групи: з початковим, достатнім та високим рівнями пізнавальної самостійності.

Основна частина. До критеріїв сформованості пізнавальної самостійності ми віднесли:

Мотиваційний критерій – характеризує рівень навчальної мотивації у вивченні географії зокрема і у навчанні загалом; показниками цього критерію виступають: стійкий інтерес до навчання, стійкий інтерес до вивчення соціально-економічної географії світу, високий рівень розвитку пізнавальних потреб, спрямованість особистості на використання набутих знань, умінь та навичок у майбутній професійній діяльності та життєдіяльності.

Когнітивний критерій – характеризує набуті у ході навчально-виховного процесу знання, уміння та навички; розкривається через сукупність показників: розвиненість пізнавальних дій (тобто самостійне опрацювання додаткової літератури за темою уроку, участь у роботі МАН – Малої академії наук, підготовка додаткових повідомлень і рефератів, тощо), стійкість отриманих знань (наприклад, вміння переносити набуті знання і навички з інших дисциплін або попередніх тем у процес оволодіння новими знаннями), вміння застосовувати набуті знання, уміння та навички у нових ситуаціях (при вирішенні нестандартних завдань з соціально-економічної географії світу), прагнення до самостійності.

Особистісний критерій – відповідає рівню розвитку особистості учня, що відображається на характері його навчальної діяльності; характеризується сукупністю показників: тип нервової системи, самостійність, розвиток сприймання, уявлення, пам'яті, мислення, уваги,

ерудованість, організованість, старанність, особливості нахилів дитини.

Діяльнісний критерій – розкриває рівень пізнавальної та творчої активності учнів; характеризується такою системою показників: участь у навчальному і позанавчальному процесах, рівень успішності у навчанні (загалом, тобто поточні і підсумкові оцінки за усі навчальні предмети), якість знань та умінь з соціально-економічної географії світу, участь та перемога у конкурсах, олімпіадах тощо, якість виконання самостійних контрольних робіт і творчих завдань, засвоєння економіко-географічних понять, закономірностей і явищ та їх застосування у міжпредметних зв'язках.

Рефлексивний критерій – встановлює рівень усвідомлення учнями своїх потреб, інтересів та досягнень у вивченні соціально-економічної географії світу; виділяється через такі показники: критичність, усвідомлення особистісних переваг та недоліків, вміння, розраховувати на власні сили, вміння планувати свою роботу, правильна оцінка вимог учителя та власної пізнавальної активності і самостійності, адекватна самооцінка.

Розкрита система критеріїв та показників сформованості пізнавальної самостійності старшокласників дозволяє виокремити рівні пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу.

Початковий рівень пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу вирізняється відсутністю самостійності у навчанні, нерозвинутою або слабо розвинутою навчальною мотивацією, алгоритмічним рівнем оволодіння знаннями та способами дій, невмінням самостійно ставити пізнавальні завдання та підбирати шляхи їх розв'язання, низьким рівнем творчості та рефлексії, пасивністю.

Достатній рівень пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу визначається частковою самостійністю у навчанні, вибірковою навчальною мотивацією у вивченні окремих дисциплін і тем, підбором методів самостійної діяльності для розв'язання висунутих педагогом пізнавальних завдань, середнім рівнем творчості, недостатнім розвитком рефлексії, частковою пізнавальною активністю.

Високий рівень пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу характеризується повною самостійністю у навчанні, свідомою

Питання педагогіки

цілеспрямованою мотивацією у вивченні дисципліни, самостійним висуванням цілей та завдань пізнавальної діяльності, високим рівнем творчості та розвинутою рефлексією пізнавальної діяльності, пізнавальною активністю.[3]

Діагностичний інструментарій педагогічного експерименту склали такі методики:

- Тест-опитувальник МУН (використовується для визначення типу навчальної мотивації старшокласників; відповідає мотиваційному критерію сформованості пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу; призначений для діагностики мотиваційної спрямованості особистості на успіх або уникнення невдач) – додаток А дисертаційного дослідження;

- Методика «Поріг активності» (дозволяє виявити рівень активності,

рішучості та наполегливості у шкільному навчанні; відповідає діяльнісному критерію сформованості пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу) – додаток Б дисертаційного дослідження;

- Виявлення якості знань з курсу соціально-економічної географії світу (спрямований на фіксацію та відображення кількісних і якісних академічних успіхів учнів; відповідає когнітивному критерію сформованості пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу).

Розглянемо отримані результати дослідження на констатувальному етапі педагогічного експерименту.

Відповідно до тесту-опитувальника МУН результати учасників контрольної і експериментальної груп розподілилися таким чином (табл. 1).

Таблиця 1.

Розподіл респондентів контрольної і експериментальної груп за типом мотивації у навчанні на констатувальному етапі педагогічного експерименту

№	Тип мотивації	Експериментальна група		Контрольна група	
		к-сть	у %	к-сть	у %
1	Мотивація успіху	17	20,0	18	20,7
2	Мотивація остраху невдач	33	38,8	39	44,8
3	Мотивація не виражена	35	41,2	30	34,5
Всього		85	100	87	100

Отримані кількісні результати тесту для визначення навчальної мотивації представлено на рис. 1. задія полегшення їх якісного аналізу.

Таким чином, отримані на констатувальному етапі педагогічного експерименту результати рівнів мотивації школярів засвідчують про наявність тенденції до мотивації остраху невдач у

навчальній діяльності (38,8% досліджуваних експериментальної групи і 44,8% досліджуваних контрольної групи); крім того, значна частина старшокласників (41,2% і 34,5% відповідно) мають не виражений тип мотивації, що також свідчить про низький рівень сформованості навчальної мотивації і вимагає цілеспрямованого педагогічного впливу.

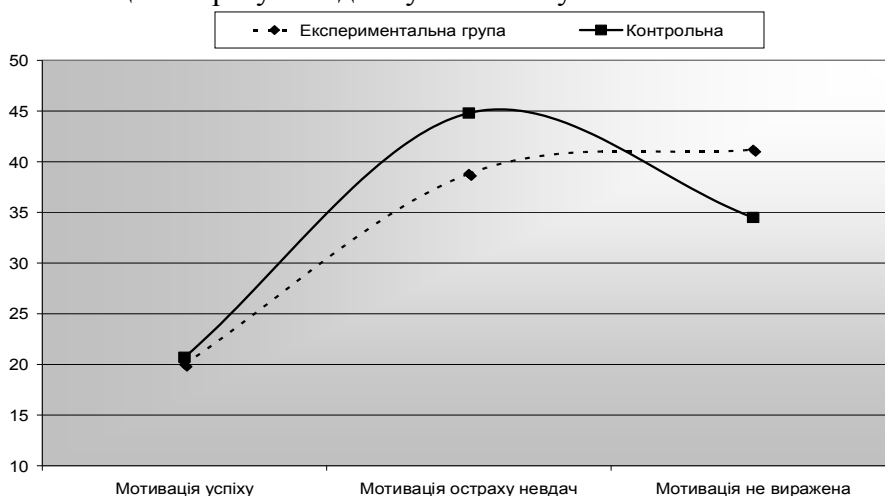

Рис. 1. Характер і співвіднесення типів навчальної мотивації учнів контрольної і експериментальної груп, у % на констатувальному етапі педагогічного експерименту

Питання педагогіки

Користуючись методикою «Поріг активності» ми хотіли визначити ступінь активності школярів у подоланні труднощів, з

якими вони зіштовхуються у навчальній та самостійній пізнавальній діяльності, відповідно отримані результати розміщені у табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл респондентів контрольної і експериментальної груп за рівнями активності у навчанні на констатувальному етапі педагогічного експерименту

№	Рівень активності	Експериментальна група		Контрольна група	
		к-сть	у %	к-сть	у %
1	Високий	15	17,7	20	23,0
2	Середній	54	63,5	47	54,0
3	Низький	16	18,8	20	23,0
Всього		85	100	87	100

Розподіл респондентів контрольної і експериментальної груп за рівнями активності у пізнавальній діяльності продемонстрований на рис. 2.

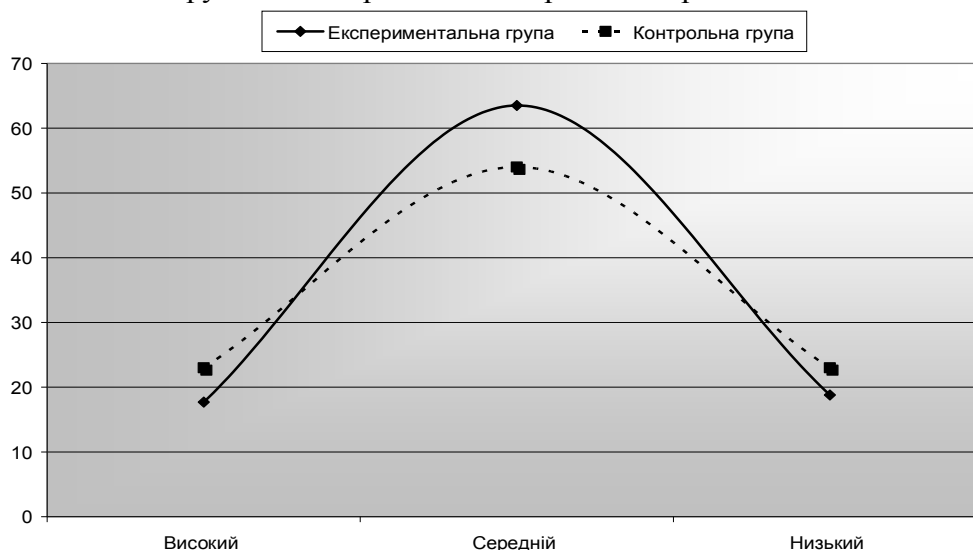

Рис. 2.2. Характер і співвіднесення рівнів пізнавальної активності учнів контрольної і експериментальної груп, у % на констатувальному етапі педагогічного експерименту

З рис. 2 видно, що найбільша кількість виборів старшокласників за методикою «Поріг активності» припадає на середній рівень активності у досліджуваних обох груп (63,5% експериментальної та 54,0% контрольної). Однак достатньо низькими залишаються показники високого рівня активності у пізнавальній діяльності (17,7% учнів експериментальної групи і 23,0% школярів контрольної групи). На нашу думку, така ситуація вимагає спеціально організованої дидактичної системи, одним із завдань якої виступатиме формування

пізнавальної активності як передумови розвитку пізнавальної самостійності.

Наступною досліджуваною нами характеристикою пізнавальної самостійності виступає виявлення якості знань з курсу соціально-економічної географії світу, водночас, для можливості порівняння успішності школярів з різних дисциплін, нами здійснювалася фіксація загальної навчальної успішності досліджуваних контрольної і експериментальної груп (див. табл. 3.).

Таблиця 3.

Розподіл респондентів контрольної і експериментальної груп за якістю знань з соціально-економічної географії світу та загалом на констатувальному етапі педагогічного експерименту

№	Якість знань	Експериментальна група				Контрольна група			
		географія		загальна		географія		Загальна	
		к-сть	у %	к-сть	у %	к-сть	у %	к-сть	у %
1	9-12 балів	37	43,5	31	36,5	41	47,1	30	34,5
2	5-8 балів	46	54,1	50	58,8	45	51,7	53	60,9
3	1-4 бали	2	2,4	4	4,7	1	1,2	4	4,6
Всього		85	100	85	100	87	100	87	100

Питання педагогіки

У стовпчику «загальна» представленої таблиці ми відобразили усереднені результати успішності учнів контрольної і експериментальної груп за усіма предметами, керуючись двома мотивами: для порівняння результатів з соціально-економічної географії

світу з іншими дисциплінами; для можливості відстеження впливу формувального етапу експерименту на загальні показники успішності і якості знань школярів. Розподіл показників якості знань у відсотках представлено на рис. 3.

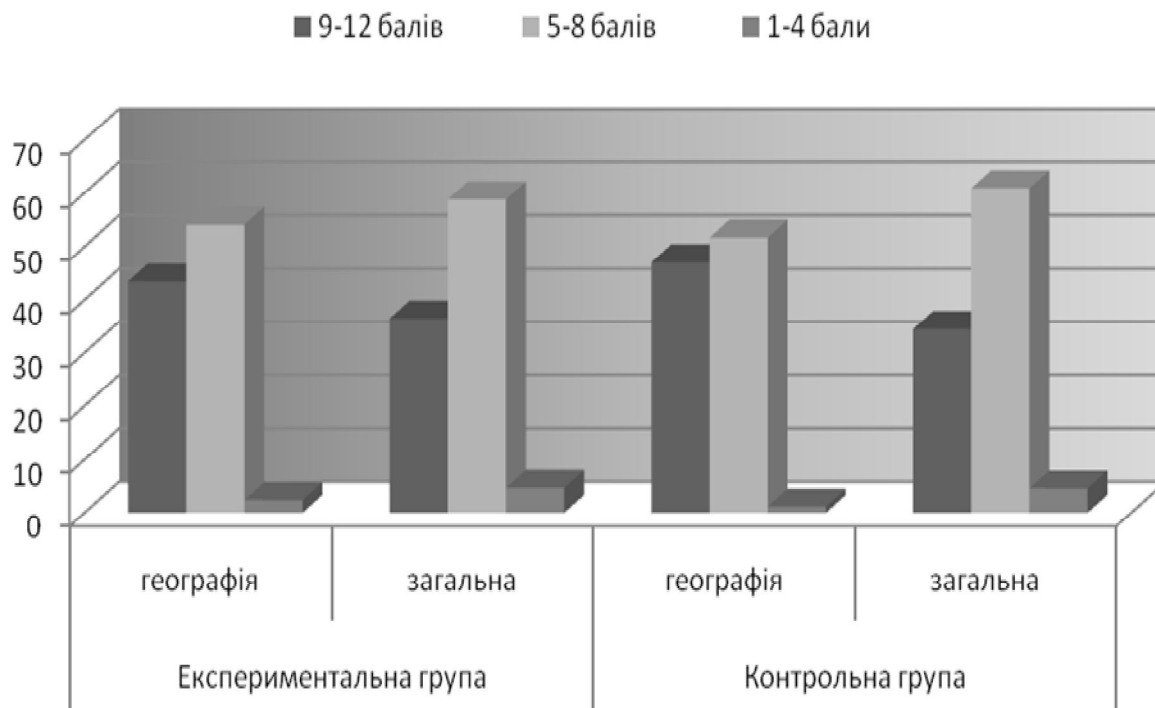

Рис. 3. Розподіл якості знань учнів контрольної і експериментальної груп з географії та загалом по усім курсам, у % на констатувальному етапі педагогічного експерименту

З рис. 2.3. видно, що найбільша частина результатів припадає на середній рівень якості знань (за 12-ти бальною шкалою оцінювання від 5 до 8), незначна частка відповідає низькій якості знань (2,4% учнів експериментальної групи і 1,2% - контрольної групи). У аналізі загальної успішності і якості знань старшокласників

простежується тенденція до більш значного розподілу у частині низького рівня.

Результати усіх проведених методик дають можливість, відповідно до розроблених критеріїв, відобразити рівень пізнавальної самостійності старшокласників контрольної і експериментальної груп (табл. 4.).

Таблиця 4.

Розподіл респондентів контрольної і експериментальної груп за рівнями пізнавальної самостійності на констатувальному етапі педагогічного експерименту

№	Рівень пізнавальної самостійності	Експериментальна група		Контрольна група	
		к-сть	у %	к-сть	у %
1	Високий	10	11,8	11	12,6
2	Достатній	38	44,7	34	39,1
3	Початковий	37	43,5	42	48,3
	Всього	85	100	87	100

Розподіл респондентів контрольної і експериментальної груп за рівнями пізнавальної самостійності відображено на рис. 4.

Питання педагогіки

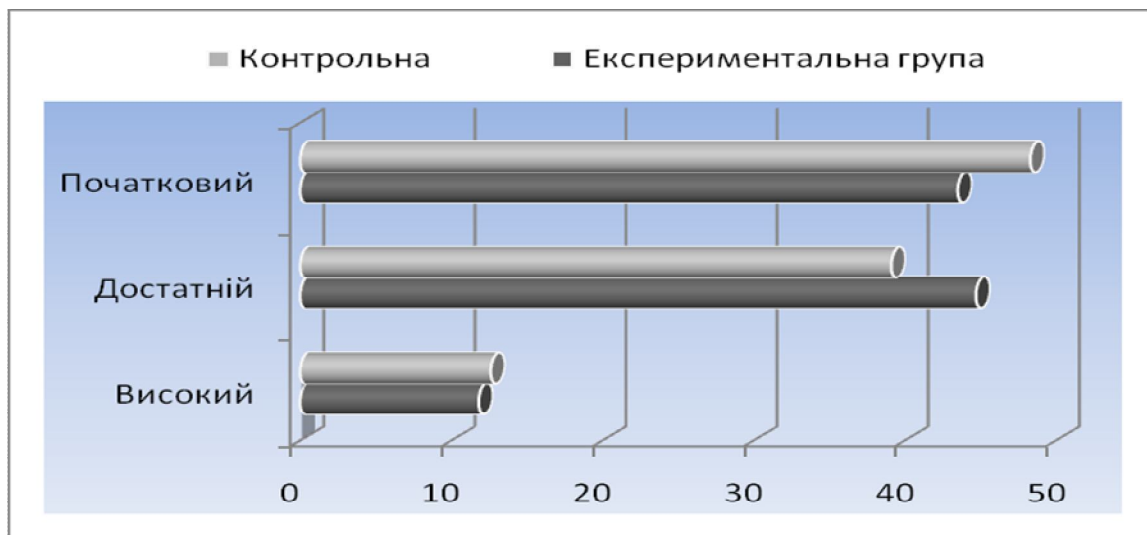

Рис. 4. Розподіл рівнів сформованості пізнавальної самостійності учнів контрольної і експериментальної груп, у % на констатувальному етапі педагогічного експерименту

Висновки. Таким чином, з рис. 4 видно, що переважній частині досліджуваних старшокласників притаманний достатній (39,1% учнів експериментальної групи; 44,7% учнів контрольної групи) і початковий (48,3% і 43,5% відповідно). Це, на нашу думку, відображає стан навчально-виховного процесу у середній школі, який орієнтований

на забезпечення інших завдань освіти і вимагає впровадження у процес вивчення соціально-економічної географії світу моделі пізнавальної самостійності учнів у процесі навчання соціально-економічної географії світу, яка була апробована на формуальному етапі експерименту.

Література

1. Балицька Т. В. Психолого-педагогічні та методичні умови організації самостійної роботи студентів у світлі Болонського процесу [Електронний ресурс] / Т. В. Галицька. — Режим доступу до ресурсу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znrkp/Sp/2009_11/36.pdf.
2. Герасимов И. Г. Структура научного исследования : Философский анализ познавательной деятельности в науке : [монография] / И. Г. Герасимов. — М. : Мысль, 1985. — 215 с.
3. Дубасенюк О. А. Основи теорії і практики професійної і виховної діяльності / О. А. Дубасенюк. — Житомир : Житомир. держ. пед. ін-т, 1995. — 187 с.
4. Липова Л. А. Відбір змісту освіти на етапі допрофільної підготовки учнів [Електронний ресурс] / Л. А. Липова, С. М. Мартиненко. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/39535.html>.